

SATUL ROMÂNESC ȘI POPULAȚIA RURALĂ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XX-LEA

MELINDA CÂNDEA
GEORGE ERDELI

Transformările economico-sociale de o amploare deosebită: cooperativizarea agriculturii și mecanizarea muncilor agricole; industrializarea galopantă – vizând repartitia echilibrată în profil teritorial a forțelor de producție; urbanizarea forțată etc. au determinat mutații profunde în sistemul așezărilor omenești la nivel național, dar și regional și au dus, concomitent, la schimbări calitative și cantitative esențiale în rândul populației urbane și rurale. Desfășurarea fenomenelor și proceselor a evidențiat existența unor condiționări reciproce și a interdependențelor între evoluția populației, a caracteristicilor sale, pe de altă parte.

Puternica restructurare a “sistemului natural”, după 1950, sub influența factorului politic-decizional și a celui economic – când se conturează din ce în ce mai evident subsisteme industriale puternic antropizate, subsisteme agroindustriale, subsisteme agricole relativ naturale etc. – a avut efecte deosebite asupra dezvoltării și structurii rețelei de așezări, asupra redistribuirii populației în teritoriu. Cele mai profunde transformări au avut loc în mediul urban, dar cu consecințe directe negative asupra vieții satului românesc, în special asupra fenomenelor demografice derulate în mediul rural.

Satul românesc, “... o verigă dintr-un lanț care vine din urmă și se va desfășura înainte”...(I.Conea) a constituit și constituie încă elementul de bază al peisajului geografic, care se impune prin:

- număr și densitate considerabile;
- modul relativ uniform de distribuție în teritoriu (începând cu sectoarele cele mai joase ale Deltei Dunării și până în zona montană carpatică);
- morfostructura deosebit de variată, corelată cu gradul de fragmentare a reliefului, intensitatea și felul utilizării terenului și resurselor subsolului;
- presiunea crescândă asupra componentelor fizico-geografice ale spațiului geografic etc.

Satul reprezintă, înainte de toate, rezultatul unui proces constant și foarte îndelungat de umanizare a teritoriului, proiecția în spațiu a modului în care populația autohtonă geto-dacă, daco-romană și românească a reușit să se

adapteze condițiilor naturale și modului de utilizare a resurselor solului și în baza unor relații economice și sociale istoricește determinate.

Populația rurală, la rândul ei, reprezintă elementul cel mai dinamic, cel mai activ al habitatului rural, *veriga* ce realizează legătura între vatra satelor – cu funcție predominant rezidențială și de depozitare a producției și bunurilor – și moșia lor (locul de muncă propriu-zis, specific rural), cu funcție productivă. Problemele cu care se confruntă, în prezent, habitatul rural românesc sunt consecințele directe ale proceselor care au avut loc în societatea românească în ultimele cinci decenii și parțial ale *moștenirii* preluate din perioada postbelică. La mijlocul secolului al XX-lea, când România se contura în cadrul continentului european ca un stat predominant agricol, cu o agricultură extensivă, axată, în principal, pe cultura cerealelor, habitatul rural era net preponderent – atât ca număr de așezări, populație concentrată (3/4 din populația țării), cât și ca activități economice.

Rețeaua așezărilor rurale permanente (satelor) era constituită din 15.221 sate, din care circa 45% aveau sub 500 locuitori, iar 989 sate chiar sub 100 locuitori. În această perioadă, satul era încă într-o dependență accentuată față de teritoriul pe care-l folosea și organiza, manifestând o oarecare închistare, o izolare față de restul așezărilor din sistem. Perfecționarea relațiilor de producție, statornicirea unor legături de tip nou cu exteriorul, începând cu deceniul al șaselea, duc la destrămarea caracterului autarhic, static și dezvoltarea unui nou tip de așezare rurală unde, alături de activitățile agricole, apar și se dezvoltă o serie de activități neagricole, bazate pe extracția sau prelucrarea resurselor locale.

Din ce în ce mai multe vetre de sat – cu funcție predominant rezidențială până atunci – dobândesc și funcții productive. Asistăm, deci, la disocierea din ce în ce mai evidentă a noțiunii de sat de noțiunea de agricol, prin diversificarea și amplificarea structurii economice, prin profilarea în rural a unor elemente de tip urban, astfel încât și satul să beneficieze de avantajele civilizației urbane. Se dezvoltă numeroase centre rurale de polarizare dintre care unele în timp au fost declarate orașe, completând rețeaua urbană a României (Tabelul 1).

Tabelul 1

Numărul satelor declarate orașe în perioada 1940-1992

Perioada	Numărul satelor declarate orașe	Populația concentrată în satele declarate orașe
1948-1956	33	293.413
1956-1966	12	115.438
1966-1977	53	469.106
1977-1992	24	261.751

Cu ocazia reorganizării administrativ-teritoriale a României, în 1968, sunt menționate 13.123 de sate, din care 599 figurează ca localități componente ale orașelor și 232 ca sate ce aparțin municipiilor și orașelor, fiind incluse în limitele administrativ-teritoriale ale acestora. Reducerea masivă a numărului de așezări rurale permanente nu trebuie privită nicidecum prin prisma dispariției din teritoriu a peste 2000 de sate, deoarece a fost vorba, în primul rând, doar de modificări în statutul juridic al așezărilor.

Buletinul oficial din 1981 consemnează, de altfel, modificări în statutul juridic al 1823 sate, din care 1749 au fost desființate prin contopire, 53 au trecut în categoria orașelor, iar 21 de sate au fost dezafectate în totalitate. Același act oficial menționează însă și 10 sate nou înființate, rezultate în urma permanentizării funcției rezidențiale a unor *buchete* de sălașe. Fenomenul cel mai evident de comasare, de "aglutinare" a satelor a avut loc în județele cu întinse zone montane și subcarpatice deluroase sau de podiș (Alba, Gorj, Buzău, Bacău, Neamț, Botoșani etc.) cu sate numeroase, puternic dispersate, cu o mare frecvență a satelor mici – aflate uneori în apropierea satelor mari care, prin dezvoltare în suprafață, le-au inclus pe cele mici în intravilanul lor. În anul 1989 încă 23 sate trec în categoria orașelor, la care, până în 1995, se mai adaugă două așezări rurale, contribuind la reducerea numerică a satelor în continuare.

Paralel cu scăderea numărului de sate se observă: creșterea ponderii satelor mici și foarte mici, care în anul 1966 reprezentau 38% din totalul așezărilor rurale, pentru ca în anul 1977 să ajungă la 41%, iar în prezent la circa 45% cu o frecvență mare în Podișul Mehedinți, Podișul Bârladului și în Carpați; redistribuirea populației rurale la nivelul mediului sătesc, cu o concentrare a locuitorilor în sate mari și foarte mari, cu o poziție geografică favorabilă și un potențial economic social și cultural mult mai ridicat.

În ceea ce privește repartitia satelor în teritoriu se observă că, în prezent, *așezările rurale din zonele montane* reprezintă doar 1,9% din numărul total al satelor și concentrează 1,2% din populație. Ele sunt, în general, sate mici și foarte mici sub aspect demografic, cu un grad de risipire accentuată a gospodăriilor. Este evidentă tendința de părăsire a satelor mici, cu accesibilitate redusă de pe platforma de eroziune inferioară sau din domeniul versanților și aglomerarea populației rurale în zonele depresionare intra sau submontane, sau în zonele de contact marginal.

Zonele de deal și de podiș, între 400-800 m, concentrează circa 20% din numărul total al așezărilor rurale care prezintă o anumită superioritate economică și demografică față de cele din zona montană, datorită gradului de habitabilitate mai ridicat, varietății resurselor solului și subsolului. Aici se înregistrează, de altfel, cea mai mare densitate a satelor, cu valori între 8,1-12,0 sate/100 kmp, cu mult peste media pe țară (5,5 sate/1000 kmp).

Zonelor de câmpie joasă, sub 200 m și celor piemontane înalte, precum și unităților deluroase și de podiș joase, între 200-400 m, le revin 78,1% din

numărul satelor românești, constituind ariile cele mai intens locuite de populația rurală, cu toate că densitatea satelor înregistrează aici valorile cele mai scăzute (2-6,8 sate/100 kmp).

Populația rurală – ca sistem relativ autonom, cu o structură bine definită, cu o serie de intercondiționări – a fost și este puternic influențată în evoluția și dinamica sa de sistemele: politic, economic, istoric și social, dar și de cel natural, cu care se intersectează în permanență. Dacă până în anul 1989, evoluția populației rurale, ca și a populației totale de altfel, s-a realizat în cadrul unei populații practic *închise*, fără migrații în afară, după această dată – odată cu schimbarea sistemului politic – avem de a face cu o evoluție de tip *deschis*, unde dinamica populației rurale la nivel național sau în profil teritorial este influențată nu numai de mișcarea naturală și cea migratoare internă ci și de emigrări, care au antrenat cu precădere segmentul populației rurale germane și într-o oarecare măsură și populația românească majoritară.

Evoluția numerică a populației rurale în timp și spațiu, existența diferențierilor teritoriale în ceea ce privește repartiția și densitatea populației rurale sunt rezultatul unui complex de factori economici și sociali locali sau generali. Aceștia acționează asupra populației din mediul rural fie direct, prin mișcarea migratorie, fie indirect prin mișcarea naturală și schimbarea structurilor demografice. Procesul evoluției numerice a populației satelor și repartiția sa înglobează deci dinamica particulară a factorilor economici, sociali, psihologici, a principalelor fenomene demografice (natalitate, mortalitate, mișcare migratorie) astfel încât evidențierea caracteristicilor și tendințelor reale ale creșterilor sau descreșterilor de populație rurală în a doua jumătate a secolului al XX-lea comportă analiza sumară a acestora, corelații și explicații de tipul cauză-efect.

Dintre fenomenele demografice, natalitatea și mortalitatea sunt principalele elemente constitutive ale dinamicii populației în mediul rural, care prezintă importanță prin consecințele pe care le generează în timp.

Natalitatea a înregistrat, pe ansamblul mediului rural, în intervalul 1948-1992, o tendință generală de scădere. Dacă între 1948-1956 s-au înregistrat valori ridicate de 26,8%, odată cu cooperativizarea agriculturii și mecanizarea muncilor agricole se instalează un proces de scădere treptată și din ce în ce mai accentuată a valorilor, până la 18,9% (1956-1966) și respectiv 14% (în perioada 1977-1992), proces întrerupt de redresarea puternică a indicilor în 1967 și anii imediat următori, în urma intervenției factorului politic prin măsuri de politică demografică privind evoluția natalității și sporului natural.

Scăderea valorilor natalității și sporului natural s-a accentuat în ultimul deceniu pe măsura intensificării mișcării migratorii cu caracter definitiv rural-urban.

Mortalitatea a cunoscut, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, o evoluție mai puțin spectaculoasă, după o perioadă de ușoară scădere a

valorilor de la 12,4‰ în medie (1948-1956) la 9,2‰ (1957-1966) instalându-se o tendință foarte lentă, dar constantă, de creștere a indicilor până la peste 14‰, în ultimul deceniu al acestui secol.

După 1989, odată cu liberalizarea avortului, natalitatea scade puternic și în mediul rural, în timp ce mortalitatea – favorizată de îmbătrânirea demografică evidentă – înregistrează o creștere, astfel încât sporul natural tinde spre 0‰.

Scăderea natalității în rural, sub valorile înregistrate de mediul urban, în ultimul timp, este determinată, pe de o parte, de reducerea voluntară a fertilității, iar pe de altă parte de reducerea evidentă a dependenței populației rurale față de agricultură, și reducerea funcției economice tradiționale a familiei țărănești, care au dus în final la reducerea mărimii medii a familiei, schimbarea modelului de reproducere.

Scăderea natalității și creșterea mortalității constituie însă, în primul rând, efectul negativ al transferului masiv de populație rurală spre oraș, pe măsura cooperativizării agriculturii, corelată cu industrializarea și urbanizarea intensivă. Atribut și produs al dezvoltării economice, *deplasările cu caracter definitiv* ale populației rurale spre orașe au transformat întinse spații rurale în *arii exportatoare* de forță de muncă, reducând treptat vitalitatea biologică a satelor românești.

Datorită existenței și permanentizării fluxurilor de populație rural-urban s-a înregistrat, în ultimele două decenii, o scădere numerică și procentuală evidentă a numărului de locuitori prezenți în sate și aglomerarea populației la polul opus, în orașe. Dar sporul total realizat de populația urbană, în perioada 1948-1992, peste 70% (respectiv mai mult de 6 milioane persoane) a provenit din mediul rural. Se manifestă în ultimi ani, din ce în ce mai evident, fenomenul de *restrângere* din partea orașelor, generând migrația de *întoarcere* oraș-sat.

Populația rurală a României a scăzut periodic, și destul de mult ca număr, și prin procesul de promovare a unor așezări rurale dezvoltate, viabile din punct de vedere economic și demografic, în categoria orașelor. Astfel, prin declararea a 33 de orașe noi în 1956, mediul rural a pierdut prin transfer de populație 293.414 locuitori, la care, în intervalul 1956-1966, s-au mai adăugat 115.438 locuitori (aparținând celor 12 noi orașe), în perioada 1966-1977 un număr de 469.106 locuitori, iar după 1977 aproape 300.000 locuitori.

În timp ce pe ansamblul României populația totală crește cu 43,4%, între 1948-1992, populația rurală prezintă un declin evident – atât ca număr absolut (de la 12.159.485 în anul 1948, la 10.387.682 locuitori în 1992), cu aproape 15%, cât și ca pondere (de la 76,6%, la numai 45,6%; Fig.1,2.). În aceeași perioadă populația urbană a crescut de peste 3 ori. Cu toate acestea, tendința generală de evoluție a populației rurale în prima jumătate a intervalului analizat este cea de evoluție ascendentă, curmată ciclic de transferuri masive de populație rurală în urban, prin decretarea unor sate, în anii 1956 și 1968, orașe. În perioada 1948-1977, indiferent de volumul populației transferate și de

valorile soldului migrator, posibilitățile reproductive ale mediului rural au reușit să compenseze (parțial sau total, de cele mai multe ori) plecările rural-urban, astfel încât numărul populației rurale stagnează în general. Abia după 1977 se instalează o tendință reală de scădere numerică, descreștere materializată prin reducerea cu 15,6% a numărului populației rurale între 1977-1992 și scăderea ponderii populației rurale sub 50% din totalul populației României (în 1986).

EVOLUȚIA POPULAȚIEI RURALE DIN ROMANIA

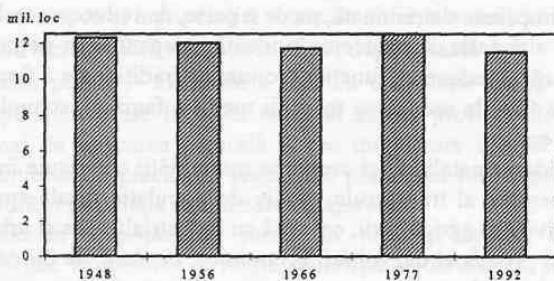

Fig. 1

EVOLUȚIA DINAMICII POPULAȚIEI RURALE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XX

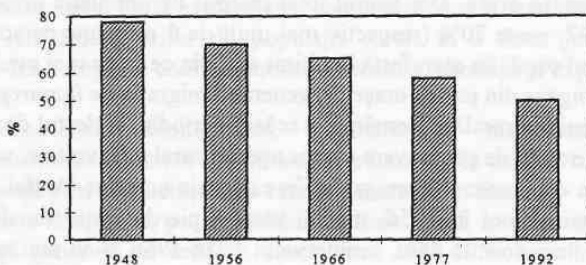

Fig. 2

În primul rând este cazul județelor din Moldova, recunoscute pentru valorile tradițional cele mai mari ale natalității și sporului natural, care au compensat decenii de-a rândul plecările cu caracter definitiv, asigurând creșterea numerică a populației rurale. Această provincie istorică a constituit, de altfel, principala sursă de alimentare a *fluxurilor migratoare* orientate spre zonele puternic industrializate și urbanizate ale țării, aproape toate celelalte provincii istorice (Transilvania, Banat, Muntenia, Oltenia) beneficiind de pe urma acestor fluxuri rural-urban. De aceea, se poate vorbi chiar de o oarecare

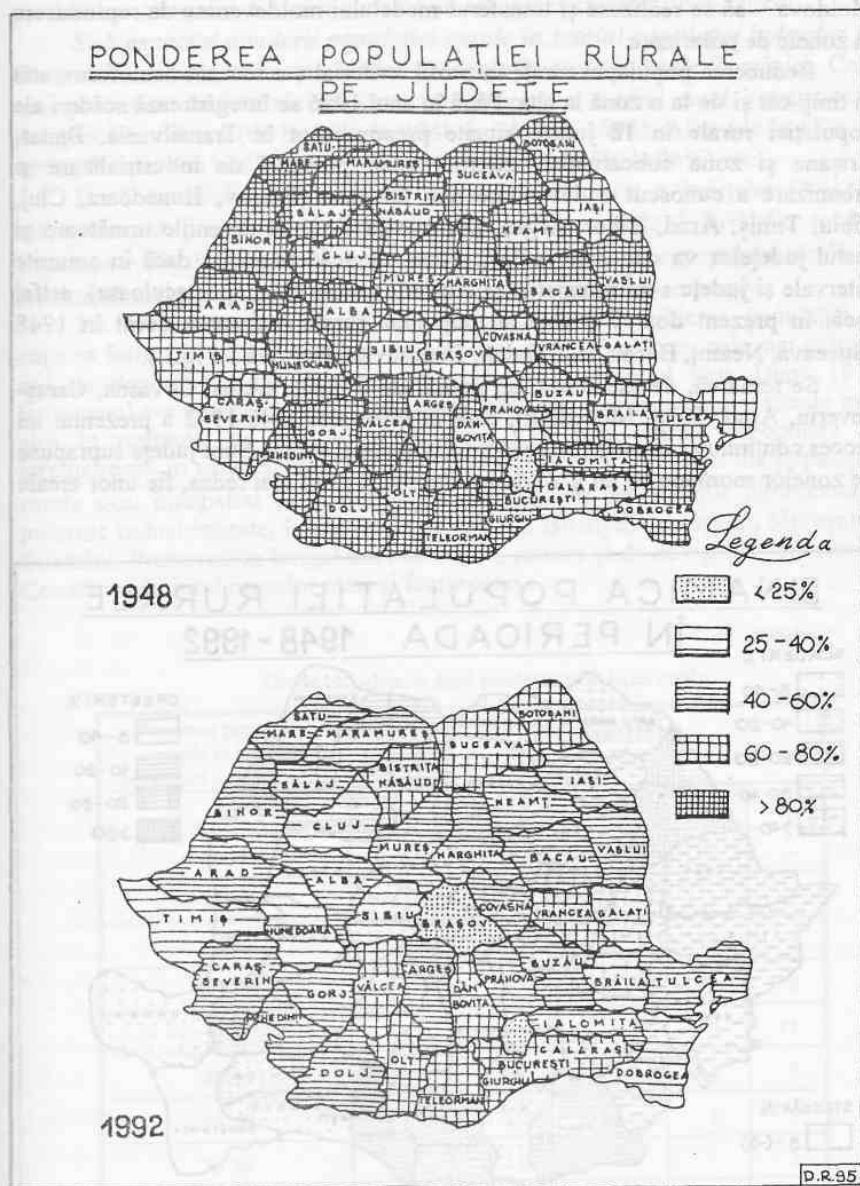

Fig. 3

“moldovenizare” a țării, fără însă ca – odată cu transferul populației din Moldova – să se realizeze și transferul modelului moldovenesc de reproducere în zonele de polarizare.

Reducerea populației rurale în profil teritorial s-a realizat neuniform, atât în timp cât și de la o zonă la alta. Până în anul 1956 se înregistrează scăderi ale populației rurale în 18 județe situate preponderent în Transilvania, Banat-Crișana și zona subcarpatică externă, unde procesul de industrializare și urbanizare a cunoscut o dezvoltare mai timpurie (Brașov, Hunedoara, Cluj, Sibiu, Timiș, Arad, Bihor, Argeș, Dâmbovița etc.). În deceniile următoare și restul județelor va cunoaște același proces de scădere (chiar dacă în anumite intervale și județe s-au înregistrat și creșteri, uneori chiar spectaculoase), astfel încât în prezent doar 7 județe au populația rurală mai mare decât în 1948 (Suceava, Neamț, Bacău, Iași, Galați, Dâmbovița, Prahova – Fig.3.).

Se remarcă, de asemenea, un număr de 6 județe (Alba, Covasna, Caraș-Severin, Arad, Sălaj, Mehedinți), care în intervalul 1948-1992 a prezentat un proces continuu și constant de scădere a populației rurale. Sunt județe suprapuse fie zonelor montane cu un grad de habitabilitate mult mai redus, fie unor areale

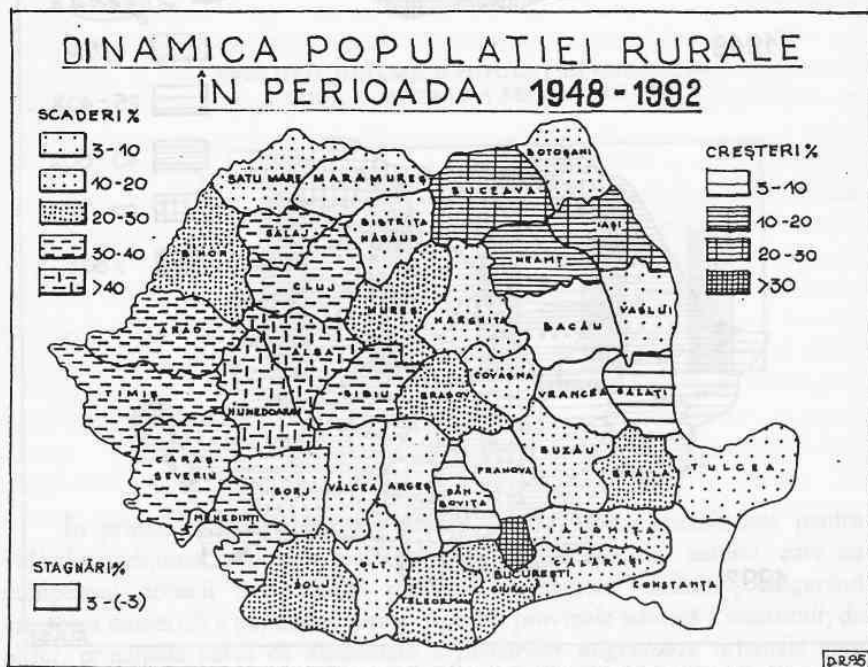

Fig. 4

unde planificarea familiei are o tradiție bine înrădăcinată, sporul natural fiind predominant negativ, fie unor zone cu un accentuat caracter rural-agricol.

Sub aspectul ponderii populației rurale în totalul populației județelor se observă că aceasta cunoaște scăderi evidente în toate județele României. Cele mai puternice scăderi ale ponderii populației din mediul rural înregistrează județele Hunedoara (de la 88% în 1948 la 25% în 1992), Alba (de la 88% la 45%), Brașov (de la 61% la 23%), Constanța (de la 65% la 26%) etc.

Dacă la nivelul anului 1948 cea mai mare parte a județelor (3/4) se caracterizează prin neta predominare a populației rurale (80% din totalul populației - Fig.3; Tabelul 2), în prezent 75% din județe au o populație rurală ce reprezintă mai puțin de 60% din populația totală a județelor respective.

La nivelul microteritorial, al așezărilor rurale, scăderea populației a cuprins între 1966-1977 mai bine de 2/3 din satele României, cele mai extinse arii de deplasare fiind localizate în vestul și sud-vestul țării. După 1977 fenomenul s-a generalizat, afectând peste 80% din așezările rurale, situate mai ales în regiunile de câmpie și de deal. Cea mai intensă depopulare se înregistrează în cazul satelor mici sub 250 de locuitori. Creșteri ale populației rurale s-au înregistrat doar alveolar și mai ales în depresiunile intramontane puternic industrializate; în culoarele de vale ale Bistriței, Trotușului, Mureșului, Siretului, Prahovei; în lungul axei feroviare, rutiere și de navigație Cernavodă-Constanța; în jurul orașelor mari și foarte mari.

Tabelul 2

Gruparea județelor după ponderea populației rurale

Ponderea populației rurale în totalul populației județului (%)	RECENSĂMINTELE				
	1948	1956	1966	1977	1992
90	5	-	-	-	-
80-90	25	15	11	1	-
70-80	6	11	11	15	1
60-70	4	8	7	8	9
50-60	-	3	6	9	13
40-50	-	1	3	4	9
30-40	-	1	2	3	5
20-30	-	-	-	-	3
20	-	-	-	-	-

Scăderea populației rurale în a doua jumătate a secolului al XX-lea, în principal prin migrația rural-urban, a avut și are efecte negative asupra fenomenelor demografice și asupra populației rurale în ansamblu. Fluxurile migratoare antrenând foarte selectiv populația și în primul rând populația tânără, aptă de procreere, dar mai ales populația masculină, au declanșat extinderea și generalizarea procesului de îmbătrânire a populației rurale (prin reducerea ponderii populației tinere, de 0-14 ani, de la 30% în 1956 la numai 23% în 1992, și prin creșterea ponderii populației vârstnice, de peste 60 de ani, de la 10% la peste 20%), perturbarea gravă a structurii pe sexe, asociată cu feminizarea forței de muncă din agricultură, scăderea puternică a natalității și sporului natural - procese ce se accentuează și prezintă tendință de extindere în tot spațiul rural românesc, remodelând tabloul evolutiv al elementului demografic în profil teritorial și sub aspect structural.

BIBLIOGRAFIE

- Cucu V., Băcănanu I., *Geografia satului românesc*, în *Sociologia Militans*, 1974.
- Erdeli G., Căndea Melinda, *Așezarea rurală, componentă principală a peisajului geografic românesc*, în *Buletinul Societății de Geografie din România*, vol.VII, 1984.
- Anuarul demografic al României*, București, Direcția Generală de Statistică, 1965.
- Anuarul statistic al RSR*, București, Direcția Generală de Statistică, 1967-1989.
- Anuarul statistic al României*, București, Comisia Națională pentru Statistică, 1990-1992.
- Recensământul populației și locuințelor*, ianuarie 1992 (rezultate preliminare), București, Comisia Națională pentru Statistică, 1992.